

Avonturen in de mens

Gavin Francis

Vertaald door Nico Groen



UITGEVERIJ NIEUWEZIJD

Inhoud

Opmerking vooraf over vertrouwelijkheid 11

Proloog 13

Hersenen

1. Neurochirurgie van de ziel 19
2. Toevallen, loutering en psychiatrie 27

Hoofd

3. Oog: visuele wedergeboorte 43
4. Gezicht: verlamdende schoonheid 55
5. Binnenoor: voodoo en vertigo 71

Borstkas

6. Long: levensadem 83
7. Hart: over zacht meeuwengekrijs, eb en vloed 93
8. Borst: twee opvattingen over genezen 103

Bovenste ledematen

9. Schouder: armen en wapens 113
10. Pols en hand: geslagen, gesneden, gekruisigd 125

Buik

11. Nier: het ultieme geschenk 141
12. Lever: een sprookjesachtig einde 156
13. Dikke darm en rectum: een schitterend kunstwerk 166

Bekken

- 14. Geslachtsdelen: over het maken van baby's 175
- 15. Baarmoeder: drempel van leven en dood 190
- 16. Nageboorte: eten, verbranden of onder een boom begraven 196

Onderste ledematen

- 17. Heup: Jakob en de engel 209
- 18. Voeten en tenen: voetstappen in de kelder 220

Epiloog 233

Dankwoord 239

Over de bronnen 243

Over de illustraties 251

Index 255

Proloog

Zoals een mens bestaat uit aarde, water, lucht en vuur, zo is dit lichaam van de aarde; als de mens een meer van bloed in zich bergt [...] zo heeft het lichaam van de aarde een oceaan, die op vergelijkbare wijze stijgt en daalt.

– Leonardo da Vinci

Als kind wilde ik geen arts worden maar geograaf. Kaarten en atlas-
sen waren een manier om de wereld te ontdekken aan de hand van
afbeeldingen die lieten zien wat er in het landschap verborgen lag
en hadden bovendien praktisch nut. Ik wilde mijn werkzame leven
niet slijten in een lab of bibliotheek, ik wilde kaarten gebruiken om
het leven te ontdekken, en de mogelijkheden die het bood. Ik stelde
me voor dat ik, door te snappen hoe de wereld in elkaar stak, meer
waardering zou krijgen voor de plaats die de mensheid erop in-
neemt en een vaardigheid zou opdoen waarmee ik mijn brood zou
kunnen verdienen.

Naarmate ik ouder werd, veranderde die drang om de omringen-
de wereld in kaart te brengen in de drang de wereld binnen ín ons
in kaart te brengen; ik ruilde mijn geografische atlas in tegen een
anatomische. Eerst leken ze niet zo heel veel te verschillen: de zich
vertakkende, schematische voorstellingen van blauwe aderen, rode
slagaders en gele zenuwbanen deden me denken aan de gekleurde
rivieren, snelwegen en provinciale wegen uit mijn eerste atlas. Er
waren nog meer overeenkomsten: beide boeken brachten de on-
voorstelbare complexiteit van de natuur terug tot iets begrijpelijks,
iets wat je de baas kon.

De vroegste anatomen bespeurden een natuurlijke samenhang tussen het menselijk lichaam en de planeet die ons voedt; het lichaam was niet minder dan een mikrokosmos, een miniatuurversie van het heelal. De bouw weerspiegelde de bouw van de aarde; de vier temperamenten kwamen overeen met de vier elementen. Daar zit iets in: we worden overeind gehouden door een skelet van calciumzouten, die chemisch gezien lijken op krijt en kalksteen. Rivieren van bloed monden uit in de brede delta's van ons hart. De contouren van de huid doen denken aan het golvende oppervlak van het land.

Mijn liefde voor geografie ben ik nooit verloren; zodra mijn studie medicijnen minder van me begon te eisen, ging ik op ontdekkingsreis. Soms vond ik op mijn reizen werk als arts, maar meestal trok ik er gewoon op uit om met eigen ogen een nieuw land te aanschouwen: om variatie in landschappen en mensen te ontdekken en met een zo groot mogelijk deel van de aarde vertrouwd te raken. Wanneer ik over die reizen schreef, probeerde ik iets over te brengen van de inzichten die de landschappen me opleverden, maar mijn werk voerde me altijd weer terug naar het lichaam als iets waarmee ik aan de kost kon komen en als ons begin- en eindpunt. Kennis over het menselijk lichaam opdoen verschilt van kennis opdoen over iets anders: je bent zelf het onderzoeksobject, en met lichamen werken heeft iets vertrouwds en iets wat je op een unieke manier vormt.

Na mijn studie wilde ik me gaan specialiseren tot spoedeisende-hulparts, maar door de onmenselijke nachtdiensten en het vluchtige contact met patiënten kalfde de voldoening die het werk me gaf langzaam af. Ik ben een tijdje kinderarts geweest, verloskundig arts en arts op een geriatrische long-stayafdeling. Ik ben co-assistent geweest op afdelingen neuro- en orthopedische chirurgie. Ik ben expeditiearts geweest op de Noordpool en in Antarctica en heb in Afrika en India in eenvoudige dorpsklinieken gewerkt. Al die ervaringen hebben bijgedragen aan mijn kijk op het menselijk lichaam: noodsituaties zijn extreem en maken je er meer van bewust dat een mensenleven uiterst kwetsbaar is, maar enkele van de meest diepgaande en waardevolle inzichten die ik aan de geneeskunde heb ontleend, heb ik de afgelopen jaren opgedaan tijdens veel minder

heftige, alledaagse ontmoetingen. Tegenwoordig ben ik huisarts in een kleine praktijk in de binnenstad.

De cultuur verandert voortdurend de manier waarop we, zelfs wij artsen, tegen ons lichaam aankijken en ermee leven. Door mijn ontmoetingen met patiënten ben ik me er vaak van bewust dat sommige van de mooiste verhalen en grootste kunstwerken die de mensheid heeft voortgebracht van belang zijn voor en weerklink vinden in de hedendaagse medische praktijk. In de hoofdstukken hierna ga ik dieper op een aantal van die verbanden in.

Een paar voorbeelden: wanneer ik constateer dat iemand aan gezichtsverlamming lijdt, bedenk ik niet alleen dat het enorm frustrerend moet zijn om je niet te kunnen uitdrukken, maar ook dat kunstenaars zich eeuwenlang moeite hebben getroost gelaatsuitdrukkingen goed weer te geven. Wanneer ik nadenk over genezen van borstkanker, ben ik me ervan bewust dat genezing voor iedere patiënt iets anders betekent. Drieduizend jaar oude teksten als de *Ilias* van Homeros geven inzicht in schouderwonden, zowel van lang geleden als van nu, en de sprookjes die ons als peuter werden verteld verkennen op welsprekende wijze ideeën over ziekte, coma en transformatie. De gebruiken waarmee we ons lichaam omgeven zijn verrassend veelzijdig, viel me op toen ik stilstond bij de manieren waarop we ons van placenta's en navelstrengen ontdoen. Mythes over strijd en verlossing weerklinken in de verhalen over herstel die wereldwijd op orthopedische afdelingen de ronde doen.

Het woord 'essay' betekent 'probeersel' of 'poging', en elk hoofdstuk van dit boek is een essay waarin ik één lichaamsdeel vanuit één van vele gezichtspunten probeer te verkennen. Het bleek onmogelijk om volledig te zijn: we bestaan uit een groot aantal lichaamsdelen, die allemaal door ettelijke aandoeningen kunnen worden geteisterd. Ik heb de hoofdstukken ingedeeld van top tot teen, zoals sommige anatomieboeken, hoewel ze in willekeurige volgorde gelezen kunnen worden. Van top tot teen is waarschijnlijk de meest geschikte manier om ze te benaderen, waardoor je over de volle lengte van het menselijk lichaam met me meereist.

Ik voorzie met geneeskunde in mijn levensonderhoud, maar mijn werk als huisarts heeft me daarnaast een schat aan ervaringen opgeleverd: ik word er elke dag aan herinnerd hoe zwak en tegelijk

hoe sterk we zijn, aan de teleurstellingen die we met ons meedragen en aan momenten van vreugde. Een praktijk beginnen is alsof je op reis gaat door het landschap van het leven én het lichaam van anderen. Vaak is het terrein me vertrouwd, maar er vallen altijd nieuwe paden te banen en ik vang elke dag wel een glimp op van een nieuw panorama. Geneeskunde beoefenen betekent niet alleen dat je een reis maakt door de lichaamsdelen en de verhalen van anderen, maar ook dat je de mogelijkheden verkent die het leven biedt: het is een avontuur in de mens.

Het is een normale ochtend in de praktijk, mijn koffie wordt koud terwijl ik de lijst van dertig tot veertig namen op mijn scherm doorneem: mijn patiënten van die dag. Veel namen ken ik goed, maar die boven aan de lijst is nieuw voor me. Eén klik op de muis en zijn medisch dossier komt tevoorschijn. In de linkerbovenhoek zie ik dat het een jongetje is dat vorige week is geboren. Hij is maar een paar dagen oud; onze ontmoeting van vandaag zal de eerste aantekening in zijn dossier opleveren, dat – als alles goed gaat – hem de komende tachtig of negentig jaar zal vergezellen. Het lege scherm lijkt te schitteren van de mogelijkheden die het leven voor hem in petto heeft.

Vanuit de deur naar de wachtkamer roep ik de naam van de baby. Zijn moeder wiegt hem aan haar borst; ze hoort me en staat voorzichtig op. Ze glimlacht, maakt oogcontact en loopt met het kind in haar armen achter me aan de spreekkamer in.

‘Ik ben Gavin Francis,’ zeg ik terwijl ik haar een stoel aanwijs, ‘een van de artsen. Wat kan ik voor je doen?’

Met een even trotse als bezorgde blik kijkt ze naar haar zoon, en ik zie haar aarzelen hoe ze zal beginnen.

Hersenen

I

Neurochirurgie van de ziel

Zo merkwaardig is onze mensenziel gebouwd en door zulke geringe banden zijn we gebonden aan voorspoed of ondergang.

– Mary Shelley, *Het monster van Frankenstein*

Ik was negentien toen ik voor het eerst mensenhersenen vasthield. Ze waren zwaarder dan ik had gedacht, grijs, stevig en koud omdat ze uit het lab kwamen. Het oppervlak was glibberig en glad, als een uit een rivierbedding gelichte steen vol algen. Ik was doodsbang dat ik ze zou laten vallen en de opeengepakte rondingen op de tegelvloer open zou zien barsten.

Het was aan het begin van het tweede jaar van mijn studie geneeskunde. Het eerste jaar was een achtbaan vol lezingen, bibliotheken, feesten en openbaringen geweest. We moesten woordenboeken vol Griekse en Latijnse termen uit ons hoofd leren, een snijlijk tot op het bot ontleden en ons de biochemie van het lichaam eigen maken, evenals de werking en de weetjes van de fysiologie van elk orgaan. Elk orgaan behalve de hersenen. Die waren voor het tweede jaar.

Het neuroanatomisch leslokaal lag op de eerste verdieping van het negentiende-eeuwse gebouw van de medische faculteit in het centrum van Edinburgh. In de latei boven de ingang stond gehouwen:

CHIRURGIE

ANATOMIE

Praktijk der Medicijnen

Het grotere gewicht van het woord ANATOMIE diende als beginselverklaring: het was van het allergrootste belang om de lichaamsbouw te bestuderen, de andere vaardigheden die we leerden – chirurgie en geneeskunde ('Medicijnen') – kwamen op de tweede plaats.

Om in het neuroanatomisch leslokaal te komen moesten we een paar treden op, onder de kaken van een blauwe vinvis door en langs de complete skeletten van twee Aziatische olifanten. De stoffige grandeur van die voorwerpen, hun rariteitenkabinetachtige onwerkelijkheid, had iets geruststellends, alsof we werden ingewijd in een broederschap van collectioneurs, classificatoren en rubriceerders uit de victoriaanse tijd. Er volgden nog een paar treden, toen een paar openslaande deuren, en daar waren ze dan: veertig stel hersenen in emmers.



(Schudden voor gebruik)

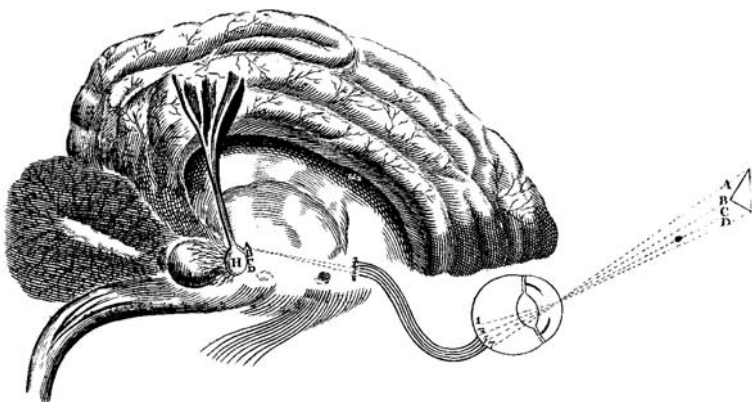
Onze docent, Fanney Kristmundsdottir, kwam uit IJsland en was tevens onze mentor, dus je ging ook naar haar wanneer je er achter was gekomen dat je zwanger was of een paar keer was gezakt voor een examen. Staand voor de klas hield ze een hersenhelft omhoog en wees ze de kwabben en onderdelen aan. Dwars doormidden gesneden bleek het binnenste van de hersenen lichter van kleur dan de buitenkant. Het oppervlak was glad, de binnenkant een ingewikkelde reeks holtes, knobbels en vezelbundels. Vooral de holtes, de 'ventrikels', waren complex en mysterieus.

Ik haalde een stel hersenen uit een emmer en knipperde vanwege de damp van de conserveringsvloeistof. Ze zagen er prachtig uit. Terwijl mijn handen er als een kom omheen sloten, probeerde ik te denken aan het bewustzijn dat ze ooit mogelijk hadden gemaakt, aan de emoties die door de neuronen en de synapsen hadden geknisterd. Mijn snijmaatje had filosofie gestudeerd voordat ze op medicijnen was overgestapt. 'Geef eens,' zei ze terwijl ze de hersenen van me overnam. 'Ik wil weten waar de pijnappelklier zit.'

'Wat is de pijnappelklier?'

'Heb je nooit van Descartes gehoord? Volgens hem huist daar de ziel.'

Ze duwde haar duimen tussen de beide hersenhelften, alsof ze een boek open wilde slaan. Ze wees een knobbeltje aan op de naad die over het midden liep, een grijze erwt bijna aan het einde, tegen



de achterkant. 'Daar heb je hem,' zei ze. 'De zetel van de ziel.'

Een paar jaar later liep ik co-schappen op de afdeling neurochirurgie en kwam ik elke dag in aanraking met levende hersenen. Telkens wanneer ik de operatiekamer in liep, had ik de neiging om uit eerbied mijn klompen uit te trekken. De akoestiek droeg er het nodige toe bij: het gerammel van een trolley of het gefluister van een verpleger leek door de ruimte te galmen. Die was een halve bol, een van driehoekige panelen gemaakte, omgekeerde schaal uit de jaren vijftig. Zo stelde ik me voor dat de radarkoepels uit de Koude Oorlog en de bolvormige kernreactor van Dounreay er vanbinnen uitzagen. Het ontwerp leek de belichaming van het geloof van dat decennium in een technologie die een toekomst beloofde waarin geen plaats was voor ziekte en gebrek: een toekomst die voor het grijpen lag.

Maar ziekte was er nog altijd volop. Ik werkte lange dagen en nachten met beschadigde hersenen en ging er al gauw mee om als met elk ander orgaan dat tot bloedens toe was beschadigd. Je had slachtoffers van beroertes die als gevolg van een bloedprop 'met stomheid waren geslagen' of verlamd waren geraakt. Je had tumoren die zich sluipend verspreidden, waardoor ze langzaam schedels wegvraten en er de persoonlijkheid uit knepen. Je had comateuzen en catatonen, verkeersslachtoffers en neergeschotenen, slachtoffers van aneurysma's en van bloedingen. Er was weinig gelegenheid om stil te staan bij theorieën over de geest of over de ziel, tot de hoogleraar – mijn baas – me op een dag vroeg of ik hem bij een speciaal geval wilde assisteren.

Tegen de tijd dat ik me grondig had gewassen en mijn operatiejas had aangetrokken, was hij al aan het werk. 'Kom binnen, kom binnen,' zei hij, terwijl hij opkeek van een berg groene stof op een behandeltafel. 'Je komt precies op tijd voor het leuke gedeelte.' Ik had hetzelfde aan als hij; ik was gehuld in dezelfde groene stof als die op de tafel en droeg een operatiemasker. De operatielampen schitterden in de bril van de hoogleraar. 'We zijn net bezig een opening in de schedel te maken.' Hij concentreerde zich weer op zijn werk en praatte verder met de verpleegkundige die tegenover hem stond; ze hadden het over een Amerikaanse oorlogsfilm. Hij begon in de schedel te zagen. Rook steeg op van het bot, samen met een geur die leek op die van gebarbecued vlees. De verpleegkundige

sproeide water om het stof op te vangen en het bot te koelen. Ze hield ook een zuigbuisje vast om de rook weg te zuigen, die de hoogleraar het zicht dreigde te benemen.

Aan de ene kant zat de anesthesist, in een blauwe pyjama in plaats van een groene operatiejas; hij loste een kruiswoordraadsel op en wierp af en toe een blik onder de hoop stof. Een paar andere verpleegkundigen stonden op een afstandje met hun handen achter de rug tegen elkaar te fluisteren. ‘Ga daar maar staan,’ zei de hoogleraar en met een knik wees hij naar de lege plaats tegenover hem. Ik ging er snel staan en de verpleegkundige gaf me het buisje. Ik had al met de patiënt kennisgemaakt – laten we haar Claire noemen – en wist dat ze leed aan een ernstig geval van hardnekkige epilepsie. Deze keer ging het, anders dan gebruikelijk, om iemand die geen tumor had of een wond, maar bij wie het elektrische evenwicht in het hersenweefsel subtiel was gaan verschuiven. Met de bouw van haar hersenen was niets aan de hand, maar de werking was ongewis, met voortdurend kans op een toeval. Verloopt normale hersenactiviteit – denken, praten, inbeelden, voelen – volgens een muzikaal ritme, toevallen zijn te vergelijken met oorverdovende ruis. Claire was door haar toevallen zo beschadigd, bang en onmachtig geworden dat ze bereid was haar leven met deze operatie in de waagschaal te stellen om ervan af te komen.

‘Zuigen,’ zei de hoogleraar. Hij veranderde de stand van het buisje in mijn handen, waardoor het boven zijn zaagblad zweefde, en begon nog meer bot door te zagen. ‘De neurofysiologen zeggen dat haar toevallen hieronder vandaan komen.’ Hij tikte met een tang op de blootgelegde schedel; het klonk alsof er een munt op porselein viel. ‘Daar komen ze vandaan.’

‘Dus we snijden de bron van de toevallen weg?’

‘Ja, maar die bron ligt heel dicht tegen het gebied aan dat verantwoordelijk is voor de spraak. We hoeven niet op een bedankje te rekenen als we haar en passant het zwijgen opleggen.’

Toen hij eenmaal door de schedel heen was, wrikte de hoogleraar er een paar lichtertjes in, vergelijkbaar met bandenlichters voor een fiets, en wipte er een medailevormig stuk bot uit. Hij gaf het aan de verpleegkundige. ‘Niet kwijtraken,’ zei hij. Het gat had een doorsnede van een centimeter of vijf en legde de *dura mater* bloot, de be-

schermende laag onder de schedel die glom en iriseerde als de binnenkant van een mosselschelp. Ook die verwijderde hij, zodat ik naar een schijfje romig roze materie keek, geribbeld als zand bij eb, met bloedvaten die er als fijne paarse en rode draden overheen liepen. De hersenen zelf pulseerden zachtjes op elke hartslag, omhoog en omlaag.

En zo kwamen we bij het 'leuke' gedeelte, zoals de hoogleraar het had genoemd. De dosis verdovingsmiddel werd geleidelijk teruggebracht en Claire begon te kreunen. Ze knipperde met haar ogen en deed ze open. De doeken waren teruggeslagen en je kon de stalen pennen zien zitten die in haar schedel waren bevestigd.

Een spraaktherapeute had haar stoel zo naast de operatietafel gezet dat ze zich naar Claire voorover kon buigen. Ze legde Claire uit dat ze in een operatiezaal lag, dat ze haar hoofd niet kon bewegen en dat ze een aantal kaarten te zien zou krijgen met voorwerpen erop waarvan ze moest zeggen hoe ze heetten en wat je ermee kon doen. Claire, die niet kon knikken, gromde. Ze begonnen. Haar stem sleepte en klonk mechanisch, het gevolg van het verdovingsmiddel. Op de kaarten stonden plaatjes als in peuterboekjes. 'Klok,' zei ze, 'daarmee weet je hoe laat het is.' 'Sleutel,' zei ze, 'daar kun je de deur mee openmaken.' Er kwam maar geen einde aan de plaatjes met simpele voorwerpen, die haar terugvoerden naar haar vroegste talige herinneringen. Ze was intens geconcentreerd, ze fronste haar wenkbrauwen en er parelde zweet op haar voorhoofd.

Intussen had de hoogleraar zijn zaag en zijn scalpel ingeruild voor een zenuwstimulator. Hij raakte er voorzichtig de hersenen mee aan, waarbij hij aanvankelijk nog zijn adem inhield. Weg waren de stoerdoenerij, de grapjes en het gekeuvel: hij richtte zijn volle aandacht op de twee stalen puntjes met de paar millimeter tussenruimte. Het elektrische effect was minimaal; ze was nauwelijks voelbaar op de huid, maar overweldigend op het gevoelige oppervlak van de hersenen. De stimulator veroorzaakte een elektrische storm die de normale functie overschaduwde. Het deel van het brein dat was aangetast was klein, maar groot genoeg om miljoenen zenuwcellen en -verbindingen te bevatten.

'Ze bleef praten, dus dat gebied produceert geen spraak,' zei hij. 'Daarom kunnen we dat wegsnijden.' Hij bracht een genummerd

labeltje, een soort piepkleine postzegel, aan op de plaats die hij zojuist met de stimulator had aangeraakt. Het getal werd met zorg door een van de verpleegkundigen genoteerd, terwijl hij verder ging naar het volgende gebiedje. De hoogleraar sprak van 'in kaart brengen': het menselijk brein was onbekend terrein dat voor chirurgische ontdekkingen moest worden ontsloten. Hij ging voorzichtig over het oppervlak, nummerde en legde vast; het was methodisch, geduldig werk. Ik had gehoord dat hij wel eens zestien uur achter elkaar achter de operatietafel had gestaan, niet van plan zijn patiënt in de steek te laten, zelfs niet om naar de wc te gaan of snel iets te eten.

'Bus, daar kun je mee rei... rei...'

'Ze hapert,' zei de therapeut, die naar ons opkeek. 'Zullen we die nog een keer doen?' Ze liet een andere kaart zien. 'Mes, daar... daarmwuh...'

'Hebbes,' zei de hoogleraar, en hij wees naar het gebiedje waar hij net met de stroom overheen was gegaan. 'Spraakproductiegebied.' Hij bracht zorgvuldig een ander label op het hersengebiedje aan en ging verder.

Ik bestudeerde het spraakproductiegebied aandachtig, wilde dat het er op de een of andere manier anders uitzag dan het weefsel eromheen. Haar stembanden en keel brachten weliswaar het geluid voort, hier bevond zich de bron van haar stem. De verbindingen van de neuronen op precies die plek, de patronen die ze veroorzaakten wanneer ze werden geactiveerd, maakten de spraak mogelijk, waardoor het gebiedje in neurologisch opzicht als 'spraakproducerend' kon worden gekenschetst. Maar er waren geen onderscheidende kenmerken, aan niets was te zien dat Claire zich met dit stukje hersenschors tot de wereld richtte.

Een neurochirurg die tijdens onze opleiding een keer een gastcollege had gegeven, liet ons dia's zien van een operatie waarbij een hersentumor werd verwijderd. Iemand op de voorste rij stak zijn hand op en zei dat het eruitzag alsof het er niet subtiel aan toeging. 'Mensen denken vaak dat hersenchirurgen heel behendig zijn,' antwoordde de chirurg, 'maar plastisch en microvasculaire chirurgen doen het fijne werk.' Hij wees naar de afbeelding op de muur van hersenen met een antenneachtige constellatie van stalen pen-
nennen,

klemmen en draden. ‘Alle anderen zijn gewoon lekker aan het wroeten.’

Toen Claire weer sliep, verwijderde de hoogleraar een stukje van haar hersenen – het ‘epileptogene’ deel – en liet het in een bakje vallen. ‘Waar was dat stukje verantwoordelijk voor?’ vroeg ik. Hij haalde zijn schouders op: ‘Geen idee, we weten alleen dat het niet spraakgerelateerd is.’

‘Zal ze er iets van merken?’

‘Waarschijnlijk niet. De rest van de hersenen past zich aan.’

Er zat een wond als een maankrater in haar hersenen tegen de tijd dat we klaar waren. Nu haar hersenen en haar bewustzijn opnieuw waren verdoofd, cauteriseerden we de beschadigde bloedvaten, vulden de krater met vloeistof (zodat er na afloop geen luchtbellen in haar hoofd zouden rondzwerven) en naaiden de *dura* met keurige borduursteken dicht. We bevestigden het stuk bot met stroken titaniumgaas, die we vastzetten met schroefjes.

‘Laat ze niet vallen,’ zei de hoogleraar toen hij ze me een voor een aangaf. ‘Ze kosten zo’n vijftig pond per stuk.’

We rolden Claire’s hoofdhuid terug, die al die tijd met klemmetjes opzij was gehouden, en nietten hem weer op zijn plaats. Ik zag haar een paar dagen later en vroeg hoe ze zich voelde. ‘Nog geen toevallen,’ zei ze. ‘Maar je had wel wat netter mogen nieten.’ Haar mond plooid zich tot een triomfantelijke glimlach: ‘Ik lijk het monster van Frankenstein wel.’